

Арцішэўскі А. А.

**ДЗВЕ ЗОРКІ НА НЕБАСХІЛЕ БЕЛАРУСКАЙ МАРФАЛОГІІ
60-х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ**

Беларускі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт, г. Мінск

Успамінаючы Давіда Моўшавіча Голуба, у гонар якога арганізавана гэтая канферэнцыя, мне захацелася расказаць пра вельмі плённы перыяд у жыцці юбіляра і Станчы Міленкавіча Мілянкова, гэтых двух выбітных марфалагаў не толькі ў Беларусі, але і ў СССР. Іх супрацоўніцтва пачалося ў 1952 г., калі па рэкамендацыі Д. М. Голуба Станчу Міленкавіча выбралі загадчыкам кафедры гісталагіі МДМІ. Д. М. Голуба і С. М. Міленкова мне пашчасціла бачыць і вачыма студэнта, і вачыма аспіранта, асістэнта, дацэнта. Калі я ўзгадваю пра першае ўражанне ад сустрэчы з Д. М. Голубам, на памяць прыходзіць недзе прачытанае, што «світа робіць Караля»... Кароль паявіўся перад намі ў 1952 г. ў акружэнні сваёй світы — асістэнтаў, дацэнтаў, і маладых хлапцоў і прыгажунь, мабыць, аспірантаў. Яму прынеслі і паклалі на стол, што стаяў побач з кафедрай, сапраўдны чэрап, нейкі муляж, а на кафедру, куды ён узыйшоў, паставілі шклянку з карычневага колеру гарбатай. Гэтая шклянка з гарбатай і цырымонія яе ўсталявання суправаджала бадай усе лекцыі прафесара і ў далейшым. Паколькі анатомія пачалася з першага дня навучання, ад сваіх выкладчыкаў з практычных заняткаў мы ўжо ведалі, што гэты чалавек — выключная навуковая вяршыня, што ён лепшы анатам не толькі ў Беларусі, але і ў Саюзе, што здаць яму іспыт удасца толькі таму, хто будзе слухаць і канспектаваць лекцыі, а ў дадатак яшчэ сістэматычна вечарамі праседжваць у анатамічцы над трупам. З цягам часу мы пераканаліся, што ісціна недзе побач з пачутым. Кафедра, як добра адладжаны механізм, пачала ўсё глыбей і глыбей уцягваць нас у краіну ведаў, не дазваляючы расслабляцца... Недзе перад зімняй сесіяй, калі мы яшчэ не поўнаасцю ўсвядомілі, што аснову ведаў, запатрабаваных пры здачы выніковых залікаў, складаюць веды, набытыя на практычных занятках, а не на лекцыі, здарылася такая гісторыя. Давід Моўшавіч убачыў, як студэнт Яша Э. перастаў яго слухаць і пачаў тузгацца з суседам. Прафесар перапыніў сябе на паўслове і замоўк. У аудыторыі павісла цішыня. Усе паднялі галовы ад канспектаў і пазіралі на лектара, у тым ліку і парушальнік дысцыпліны.

Прафесар жа моўчкі левую руку прыклаў да сэрца, на яго твары паявілася выява нясцерпнага болю, потым правая рука дастала аднекуль таблетку і прыклала да вуснаў, якія ніяк не адольвалі яе праглынуць, затым паднесла да іх шклянку з гарбатай. Усе бачылі, як пакрыўджаны паводзінамі студэнта лектар, як ён перажывае за перапыненую лекцыю... Толькі значна пазней я зразумеў, што гэтка «цырымонія», здольная без пагроз і вокрыкаў усталяваць цішыню і мабілізаваць аудыторыю ўважліва слухаць лектара, — добра вывераная зброя. Што тычыцца якасці лекцыі, то яна была і добра прадумана і, мабыць, адрэпетыравана, бо гучала, як арыя таленавітага выканаўцы ў тэатры, ажыўляемая часам трапна ўстаўленым беларускім словам.

Са Станчам Міленкавічам Міленковым першы раз мы сустрэліся ў пачатку другога семестра. Першую лекцыю ён прыйшоў чытаць без світы, не стаяла на кафедры шклянка з гарбатай, лектар аказаўся «не трыбунам», не пачулі мы на лекцыі, у адрозненне ад Д. М. Голуба, і ніводнага вясковага беларускага слова, але у канцы лекцыі той, хто яго слухаў, адчуў, што абагаціўся новай інфармацыяй. Свайму прынцыпу, аб якім ён абвясціў на лекцыі: «вучыць не наказам, а паказам» ён не здраджваў ніколі і, як аказалася ў далейшым, гэта не блага працавала. Але ўсведамленне ўсяго гэтага прыйшло пазней. На першых парах калектыў кафедры, выхаваны П. Я. Герке, сустрэў Станчу Міленкавіча ў штыві. Будучы чалавекам адкрытым і прамым ён пры першым азнаямленні с арганізацыяй навучальнага працэсу на кафедры заявіў, што ўсталяваная тут практыка недапушчальная і яе неабходна мяняць! А справа заключалася ў тым, што да Міленкова ў МГМІ ўсталявалася так званая «крэйдавая» гісталагія. Папярэднік Міленкова ўмеў добра маляваць і свае лекцыі суправаджаў малюючы на дошцы каляровай крэйдай. Студэнты гэта пераносілі ў канспекты, якія і былі асновай падрыхтоўкі да лабараторных заняткаў і нават да дзяржаўных іспытаў. Высветлілася, што студэнты не ўмеюць карыстацца мікраскопам і чытаць прэпараты, а выкладчыкі не валодаюць тэхнікай іх прыгатавання. Толькі дзве рукі адной лабаранткі Галіны Маркаўны ўмелі заліць матэрыял у парафін і зрабіць зрэзы, ды і то не таней 10 мкм, што для Міленкова было непрыёмальна. Такім чынам у сітуацыі вострай канфрантацыі на кафедры мы авалодвалі прадметам. Прафесар Міленкоў абвясціў набор у навуковы гурток, а паколькі ён гуртком і кіраваў, туды запісалася не меней за палову курса. Заняткі выліліся ў чытанне лекцый, кансультацыі, навучанне чытаць прэпараты.

Што тычыцца навуковых спраў, то і кафедра анатоміі, і кафедра гісталагіі займаліся вывучэннем перыферычнай нервовай сістэмы. На той час акадэмік Голуб быў прызнаны навуковец, аўтар 74 друкаваных прац, у тым ліку манаграфіі «Развитие надпочечных желез и их иннервации» (доктарская дысертацыя), і артыкулаў, прысвечаных вывучэнню ўплыву перарэзкі нерваў на структуру мужчынскіх палавых і іншых органаў, вывучэнню ўзроставых асаблівасцяў інервацыі органаў, будове падчарэўных нерваў і шыйнага аддзела сімпатычнага ствала, праблемам узнаўлення дэфектаў нервовых ствалоў, марфалагічным назіранням над узнаўленнем нерваў пры трансплантацыі, пытанням інервацыі ўнутраных органаў, будове сімпатычнай нервовай сістэмы, шляхам аферэнтнай інервацыі ўнутраных органаў, штучным акольным шляхам

аферэнтнай інервацыі, утварэнню новых чультівых шляхоў органаў і г. д. Як можна бачыць з гэтага пераліку, асноўны аб'ект увагі — структуры перыферычнай нервовай сістэмы. Яе вывучалі ўсе аспіранты і асістэнты кафедры анатоміі і марфалагічнай лабараторыі Інстытута фізіялогіі АН БССР, якой кіраваў Давід Моўшавіч.

У гэты час кафедра гісталагіі намаганьнямі Станчы Міленкавіча набывала новае аблічча, але ёй было далёка да анатамаў. Сам Міленкоў, яго дацэнты, а таксама выкладчыкі з клінічных кафедраў, што ішлі пад яго крыло, каб напісаць і абараніць дысертацыю, таксама займаліся перыферычнай нервовай сістэмай. Але гэта былі больш сціплыя маштабы. Праўда, у Міленкова быў больш шырокі набор методык афарбоўкі прэпаратаў, бо шэф, як ніхто ў Саюзе, добра ведаў гісталагічную тэхніку, умеў самастойна навастрыць нож мікратома, каб атрымаць зрэзы таўшчынёю ў 4 мкм. Зразумела, кафедры узаемна абменьваліся вопытам, кансультавалі супрацоўнікаў, але чым больш пачыналі гаварыць пра поспехі гісталагаў, тым пільней прыглядаліся да іх суседзі. Паступова ў МДМІ пачалі заўважаць, што паміж кафедрамі і іх кіраўнікамі ўзніклі прыкметы спаборніцтва. Цяпер яны тычыліся і новаўвядзенняў у навучальным працэсе, і арганізацыі студэнцкай навукі, і выкарыстання новых методык апрацоўкі навуковага матэрыялу і чытання лекцый. Абодва прафесары шмат увагі надавалі падрыхтоўцы маладых выкладчыкаў. Тыя, хто з імі працаваў памятаюць, што напярэдадні новага тыдня усе маладыя выкладчыкі павінны былі здаць залік па тэме, якую будуць выкладаць студэнтам у панядзелак, як і што будуць дэманстраваць на трупе, муляжы, ці замалёўваць у альбоме. Па анатоміі маладыя пад кіраўніцтвам вопытных выкладчыкаў павінны адпрэпаравалі патрэбны матэрыял на трупе, а па гісталагіі кожны выкладчык быў павінен зрабіць самастойна замалёўку прэпаратаў па новай тэме. Тут выявілася, што ў анатамаў не кожны можа быць «асам» прэпароўкі, а ў гісталагаў лепшых вынікаў дасягае Яўгенія Іванаўна Бальшова, паколькі пры замалёўках акрамя добрага ведання матэрыялу валодае яшчэ і дарам мастака. Гэтыя намаганні шэфаў не маглі не адбіцца на павышэнні ўзроўня ведаў у студэнтаў і аўтарытэту кафедраў. Зразумела, спаборніцтва патрабавала ведаць пра захаванне суседа і рыхтаваць нешта ў адказ. Разумеючы, што студэнцкая навука магчыма толькі побач з тымі, хто займаецца сур'ёзнай навуковай працай, актыўных студэнтаў замацоўвалі за дысертантамі. У анатамаў тут была несумненная перавага, паколькі было значна больш аспірантаў. Міленкоў жа, разумеючы, што прайграе ў аб'ёме вывучэння нервовай сістэмы, пачаў паглыбляцца ў паталогію, асаблівасці развіцця структуры, больш увагі надаў пытаннямі мікратэхнікі. Тут выявілася яўная перавага гісталагаў, напрыклад, у плане асваення і выкарыстання гістахіміі. Паколькі Міленкоў, як балгарын, выкарыстаў сваё права паездкі на радзіму, у гісталагаў павялічыліся магчымасці набыцця дэфіцытных рэактываў. Усе, хто выязджаў у Балгарыю, марылі прывезці адтуль дублёнку. Міленкоў меў студэнцкага ўзросту сына і дачку, быў уважлівым і дбайным бацькам, але як фанат-навуковец, замест дублёнкі прывёз з замежжа сотні пакецікаў і бутылёчкаў з рэактывамі і фарбавальнікамі для новых гісталагічных методык.

Не меншы фанат-навуковец Голуб значна апырэдзіў суседзяў па колькасці дакладаў ад кафедры і лабараторыі, прынятых на 6-ы Усесаюзны з'езд АГЭ, які праводзіўся ў Кіеве, і быў прызначаны кіраўніком секцыі «Анатомія перыферычнай нервовай сістэмы». Міленкоў, аналізуючы свае працы па вывучэнні нерваў у розных сітуацыях, уключаючы эмбрыягенез і паталагічныя працэсы, у дакладзе сфармуляваў канцэпцыю аб кампенсаторнапрыспасабляльных рэакцыях нервовых структур і быў запрошаны зрабіць асноўны даклад на пленарным паседжанні з'езда. Гэта было нечаканае прызнанне і для дакладчыка, і для анатамаў. Яны сапраўды вывучылі ў сотню разоў больш самых розных структур нервовай сістэмы, а лёс распародзіўся так, што сфармуляваў канцэпцыю, якую прызналі ўсе спецыялісты, С. М. Міленкоў. Гэта парадзіла шмат меркаванняў процілеглага сэнсу ў асяродку выкладчыкаў МДМІ. Хутка жарсці вакол 6-га з'езда забыліся, бо навуковае жыццё патрабавала новых творчых здзяйсненняў, а Д. М. Голуб, не здраджваючы нервовай сістэме, з галавой акунуўся ў пошукі і стварэнне новых магчымасцей і шляхоў паляпшэння іннервацыі органаў тазавай паражніны, заканамернасці фармавання сімпатычнага ствала і яго крыжовага аддзелу, пагранічных сімпатычных ствалоў, развіццё кампенсаторных сувязяў і прыстасаванняў у перыферычнай нервовай сістэме. Пераключыўшыся на эндакрынную сістэму, ён пачынае вывучаць нейрасакрэцыю ў клетках ядраў гіпаталамуса. У хуткім часе школа прафесара Міленкова набыла вядомасць не толькі ў Саюзе, але і за яго межамі. Працы шэфа і яго супрацоўнікаў пачалі друкавацца ў краінах сацыялістычнага лагера. Гэтыя зрухі на другім паверсе выклікалі ў анатамічным стане часам зайздрасць, але часцей жаданне параіцца з Міленковым наконт метадыкі, іншых сваіх навуковых праблем, альбо пазычыць нейкі дэфіцытны фарбавальнік. Словам, нават калі паміж шэфамі ўзнікала часовае ахалоджванне адносін, стасункі паміж кафедрамі былі ажыўленымі, бо моладзь разумела, што апанентам можа быць шэф канкурэнтаў. Мая праца над кандыдацкай дысертацыяй з аднога боку спрыяла ўзмацненню гэтых сувязяў, а з другога іх абвастрала. Справа ў тым, што Міленкоў прапанаваў мне тэмай дысертацыі «Развіццё наднырачных залоз чалавека ў эмбрыягенезе» добра ведаючы пры гэтым, што тэма доктарскай дысертацыі Д. М. Голуба вельмі цесна пераклікаецца з маёю. Насуперак рэкамендацыям шэфа я сустрэўся з Д. М. Голубам і заверыў яго, што не буду рэвізаваць палажэнні доктарскай дысертацыі. Канфлікт знешне быў ліквідаваны. А калі непрыхаваныя ноткі крыўды на тэму 6-га з'езду пачуў і я асабіста, то сказаў Давіду Моўшавічу: «перакананы, што Ваша свята яшчэ наперадзе». Размаўляць з ім у такім тоне мне дазвалялі асабістыя стасункі. Справа ў тым, што ў групе, якую даверылі весці мне, вучылася яго любімая ўнучка і дзед пры кожнай сустрэчы не прамінаў пачуць ад мяне як яна вучыцца і паводзіць сябе. Добра разумеючы, што акрамя нервовай і эндакрыннай сістэм існуе трэці рэгуляртар — імунная сістэма, апошняму са сваіх аспірантаў А. І. Сыкалу ён даручыў даследаваць развіццё вілачкавай залозы ў эмбрыягенезе чалавека. Памёр Станча Міленкавіч у росквіце творчых сіл на 71-м годзе жыцця. Кафедра, жыўшая актыўнай творчай працай, нечакана асірацела. Усе, хто ведаў Міленкова, у тым ліку і Д. М. Голуб, адзначалі, што ён валодаў ідэальным

прадчуваннем новага і перспектыўнага накірунка ў навуцы. Займаючыся нервовай сістэмай ён пакінуў памяць аб сабе не толькі тым, што зрабіў этапны даклад на Ўсесаюзным з'ездзе марфологаў, але яшчэ і тым, што ўпершыню ў свеце апісаў чуллівыя нервовыя апараты ў сонечным спляценні і страваводзе чалавека, выявіў гістахімічныя зрухі ў эпідэрмісе пры пелагры, атрымаў пасведчанне на вынаходніцтва за стварэнне метадыкі афарбоўкі нейрасакраторных клетак гіпаталамуса... Праз некаторы час кіраўніцтвам БССР акадэмік Д. М. Голуб быў узнагароджан Дзяржаўнай Прэміяй Рэспублікі як сфармулявана ва Указе: «за развіццё нервовай сістэмы».

Аглядваючыся назад я разумею, што гэтыя выбітныя марфологі былі неабходны, каб стымуляваць адзін аднаго у імкненні удасканалваць, тварыць і паляпшаць справу, якой займаліся. Без Д. М. Голуба не раскрыўся б з такой сілай талент С. М. Мілянкова ў вывучэнні нервовай сістэмы, а без Станчы Міенкавіча не працаваў бы так апантана Д. М. Голуб. Імкнучыся апярэдзіць адзін аднаго, дапаўняючы макраанатомію мікраанатоміяй і наадварот, яны ў той час не гублялі веры ў камунізм, чэсна вучылі і выхоўвалі студэнтаў, як маглі служылі марфалагічнай навуцы і сваёй Радзіме.

ЛІТАРАТУРА

1. *Бібліяграфія* навучных трудов акадэміка Д. М. Голуба. Мінск, 2001. 45 с.
2. *Вклад* профессора С. М. Миленкова в развитие гистологии в БССР // Вопросы истории медицины и здравоохранения БССР. Мінск, 1984. С. 23–24.
3. *Станча* Миленкович Миленков // Сборник материалов 12-й международной конференции по истории медицины. Гродно : ГрГМУ, 2012. С. 14–16.

Artishevsky A. A.

Two stars in Belarussian morphology in 60th of XX century

Belarusian State Medical University, Minsk